

„Pamiętać pamięć” — powstanie warszawskie wciąż żywe

Joanna Wojtulewicz

Adresat zajęć: uczniowie szkół ponadpodstawowych, klasy maturalne.

Rodzaj zajęć: język polski.

Cel ogólny zajęć: Poznanie wyróżników mitu powstania warszawskiego, sposobów jego upamiętniania i roli, jaką odgrywa w świadomości narodowej.

Cele szczegółowe:

Uczeń:

- potrafi przywołać najważniejsze wydarzenia powstania warszawskiego;
- odczytuje najważniejsze symbole związane z tym wydarzeniem;
- potrafi wskazać cechy mitu powstania warszawskiego;
- rozumie, jak funkcjonuje pamięć i zna sposoby jej utrwalania;
- poprawnie formułuje wnioski na podstawie zebranego materiału;
- zabiera głos w dyskusji, zajmuje stanowisko i uzasadnia je.

Metody pracy: praca z tekstem kultury, mapa myśli, pogadanka, dyskusja problemowa.

Formy pracy: praca indywidualna, praca w grupach, z całą klasą.

Środki i materiały dydaktyczne: karty pracy, schemat chronologii zdarzeń, teledyski w formie wideo projekcji, flamastry, arkusze papieru, mapa myśli — schemat skojarzeń.

Słowa kluczowe: idealizacja, mit, pamięć, powstanie warszawskie.

Czas: 2 godziny lekcyjne łącznie z projekcją teledysków.

Bibliografia: *Powstanie Warszawskie*, <https://warsawtour.pl/powstanie-warszawskie>

- Napiórkowski M., *Powstanie umarłych. Historia pamięci 1944–2014*, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa 2016.

PRZEBIEG ZAJĘĆ:

1. W ramach przygotowania do zajęć uczniowie zbierają informacje na temat sposobów pielęgnowania pamięci o powstaniu warszawskim przez starsze pokolenia i młodzież.

2. Nauczyciel podaje zagadnienia, które będą omawiane w toku lekcji: Na przykładzie powstania warszawskiego będziemy rozważać, jak dzisiaj funkcjonuje pamięć o przeszłości, gdzie ma swoje źródło, w jaki sposób jest utrwalana i czemu służy? Czy są to fakty, czy raczej wyobrażenia o przeszłości? Co jest ważniejsze, a co trwalsze z perspektywy współczesności?

3. Prowadzący inicjuje ćwiczenie polegające na przypomnieniu i umieszczeniu na osi czasu najważniejszych momentów związanych z powstaniem warszawskim. Wskazani przez nauczyciela uczniowie rysują na tablicy oś czasu i przyklejają karteczki ilustrujące chronologię zdarzeń (ZAŁĄCZNIK NR 1).

4. Nauczyciel przechodzi do omówienia zadania domowego, którego celem było zebranie informacji na temat sposobów pielęgnowania pamięci o powstaniu warszawskim przez starsze pokolenia i młodzież. Uczniowie zapisują zgromadzone informacje w formie map myśli.

Projektowane odpowiedzi uczniów mogą być następujące:

a) dla starszego pokolenia — ważnym źródłem pamięci jest bezpośredni przekaz płynący od kombatantów, autentyczne pamiątki po zmarłych, podręczniki historii, udział w uroczystościach rocznicowych, filmy fabularne, programy telewizyjne poświęcone tej tematyce;

b) dla młodego pokolenia — poza wiedzą wyniesioną ze szkoły — ważnym źródłem pamięci mogą być relacje świadków utrwalone na nośnikach cyfrowych, istotne w upamiętnianiu są filmy o tej tematyce, informacje na portalach społecznościowych, wiece, marsze, gry komputerowe, obchody rocznicowe, gry miejskie, piosenki, teledyski, płyty z piosenkami o powstaniu, ale w wykonaniu współczesnych zespołów młodzieżowych, naklejki na samochodach, kubki, koszulki, wywieszanie chorągiewek.

Podsumowanie: wraz ze zmieniającymi się sposobami i środkami komunikacji społecznej zmieniają się też formy i rytuały upamiętniania (akcje, działania). Współczesne formy upamiętniają ideę, sens wydarzenia, a nie skupiają się na skrupulatnym dokumentowaniu faktów historycznych.

5. Nauczyciel informuje uczniów, że w kolejnym etapie lekcji dokonają wspólnie analizy zjawiska funkcjonowania pamięci o powstaniu warszawskim w tekstach kultury popularnej. Odbędzie się to na przykładzie dwóch teledysków: *Miasto* w wykonaniu Anny Iwanek, Pati Sokół i Piotra Cugowskiego¹ oraz *Sekunda życia* w wykonaniu Octavii². Oba teledyski towarzyszyły reklamie filmu *Miasto 44* w reż. Jana Komasy. Projekcja teledysków.

¹ https://www.youtube.com/watch?v=s9i1llf_6Hc

² <https://www.youtube.com/watch?v=1Jbdmu2XKRc>

6. Praca w grupach. Prowadzący dzieli uczniów na pięć zespołów, każdy z nich otrzymuje zadania do opracowania na podstawie obejrzanych teledysków:

grupa I — (ZAŁĄCZNIK NR 2, cz. 1), grupa II — (ZAŁĄCZNIK NR 3, cz. 1), grupa III — (ZAŁĄCZNIK NR 4, cz. 1), grupa IV — (ZAŁĄCZNIK NR 5, cz. 1), grupa V — (ZAŁĄCZNIK NR 6, cz. 1).

Projektowane wypowiedzi uczniów:

a) grupa I — bohaterowie: mężczyźni i kobiety, młodzi, urodziwi, przystojni, o szlachetnych rysach twarzy, ubrani zgodnie z modą swojej epoki; maskulinizacja i militarystyka tego świata, kobiety też podlegają prawom wojennym; postacie budzą pozytywne emocje, można się z nimi utożsamiać, pojawia się chęć poznania ich, zaprzyjaźnienia się z nimi;

b) grupa II — bohaterowie są bardzo aktywni, pokazani w sytuacjach niebezpieczeństwa, walki z okupantem, ratowania życia, niesienia pomocy potrzebującym, spotkań grupowych oraz w scenach intymnych, inicjacji seksualnych, wyznań, marzeń; składania przysięgi i fascynacji uczuciowej; są odważni, szlachetni, wrażliwi, zdolni do miłości, przyjacielscy, mobilni, szybcy, obdarzeni humorem, radośni, optymistyczni i nieskalani, czyści pod względem moralnym; różnorodność i kontrast — ten świat jest atrakcyjny dla młodych, nie można się w nim nudzić; pojawia się chęć uczestnictwa w nim;

c) grupa III — przestrzeń wokół to Warszawa, wielka aglomeracja, skomunikowana, nowoczesna, która w jednej chwili zostaje zamieniona w ruinę; ważne miejsca: Cmentarz Powązkowski; zejście do podziemi — kanały jako droga ewakuacji; Wisła, miejsce spotkań młodych, rzeka określa specyfikę tego miasta, dzieli Warszawę na dwie części, dramatycznie dzieliła też w 1944 — (obraz zbombardowania mostu i oczekiwanie z prawobrzeżnej strony pomocy, która nie nadeszła; obrazy zestawione na zasadzie kontrastu, centrum cywilizacyjne i bliskość natury; miasto przed powstaniem i po powstaniu; na powierzchni i pod ziemią; przestrzeń przeraża, ale też intryguje, zachęca do wejścia w nią i przeżycia przygody;

d) grupa IV — pamięć utrwala: osoby, zdarzenia, miejsca, afisze, fotografie, przedmioty należące do zmarłych; pomieszenie zdjęć z przeszłości ze zdjęciami z teraźniejszości wskazuje na zacieranie się obrazów w pamięci, granicy czasu, nie chodzi o fakty historyczne, ale o atmosferę, sens, klimat tych wydarzeń; takie ukazanie przeszłości jest ciekawe, zachęca do jej poznania; nie kojarzy się ze zmuśnionym ślęceniem nad książkami i innymi źródłami wiedzy;

e) grupa V — zabrakło obrazów zwykłych codziennych zmagania, walki o przetrwanie, starań o żywność, wodę, siedzenia w schronach, pominięto ogrom ofiar poniesionych

przez ludność cywilną; dominują obrazy walki z okupantem, heroicznych wyczynów, ciągłego przemieszczania się, obrony, ewakuacji; zmiana wizerunku piosenkarki sugeruje, że mamy do czynienia z odgrywaniem pewnej roli, przywoływaniem klimatu minionej epoki; „odgrywaniem starego filmu czarno-białego”; tekst piosenki kieruje ku przyszłości, ku poszukiwaniu swojego szczęścia, ku myśleniu o przyszłości, po-brzmiewają dalekie echa horacjańskiej dewizy *carpe diem*.

6. Nauczyciel poleca wszystkim grupom zapoznanie się z poniższym fragmentem tekstu Marcina Napiórkowskiego *Pochód i kondukt — dwa toposy interpretacji historii* oraz przedyskutowanie odpowiedzi na pytanie w zespołach (ZAŁĄCZNIKI NR 2–6, cz. 2).

„(...) Sądzę, że historia pamięci o powstaniu warszawskim zyskuje wiele czytelności, jeśli zwrócimy uwagę, że była ona terytorium sporu między dwoma sprzecznymi toposami, które na potrzeby niniejszej książki można nazwać odpowiednio toposami **POCHODU I KONDUKTU** (...).

W ramach toposu Pochodu historia zostaje przedstawiona jako ciągły marsz naprzód. To swego rodzaju opowieść o »postępie ducha poprzez dzieje«. Jej nowoczesną wersję możemy wywieść z optymizmu francuskiego Oświecenia (...). Podstawowa zasada organizująca topos Pochodu jest bardzo prosta: łatwo dostępna zmysłom metaforyka ruchu w przestrzeni — pokonywania oporu — służy tu do wyrażenia bardziej abstrakcyjnej idei przemiany w czasie (...). Sens poszczególnych wydarzeń odczytujemy zatem, porównując je do »głównej osi narracji«, którą wyznacza poruszanie się naprzód (...).

Toposowi temu można przeciwstawić konkurencyjną wizję żałobnego Konduktu. Kondukt, podobnie jak Pochód, porusza się naprzód, stale skoncentrowany jest jednak na przeszłości, którą pozostawia za sobą. W takim rozumieniu historii przeszłość okazuje się znacznie ważniejsza niż przyszłość. Czas wprawdzie biegnie zawsze ku jutru, jednak to w dniu wczorajszym kryją się rzeczywiste wartości.

Warto zauważyć, że przeciwstawienie Pochodu i Konduktu pozostaje w zgodzie z kanonicznymi tekstami współczesnego »zwrotu traumatycznego« w badaniach nad pamięcią zbiorową. Ucnieni związani z tą orientacją badawczą, czerpiąc obficie z psychoanalizy, wskazują na konieczność przepracowania tragicznej przeszłości jako niezbędny warunek »zdrowej« terażniejszości i przyszłości³.

Projektowane odpowiedzi: W teledyskach twórcy, interpretując wydarzenia historyczne, odwołują się do toposu pochodu. Topos ten występuje zarówno w prezen-

³ Napiórkowski M., *Powstanie umarłych. Historia pamięci 1944–2014*, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa 2016, ss. 37–38.

tacji bohaterów, którzy nieustannie przemieszczają się z miejsca na miejsce; w opisie przestrzeni, która wciąż ulega metamorfozie, by w przyszłości otrzymać kształt nowoczesnego miasta zbudowanego na gruzach i ofiarach mieszkańców; topos pochodu to także odwołanie do dawnych bohaterów, motywów, scen i zdarzeń, wciąż żywych, bo ukazanych w nowej kolorowej aranżacji; w tekstach piosenek, które stanowią poetycki komentarz do zdarzeń i wiodą ku przyszłości.

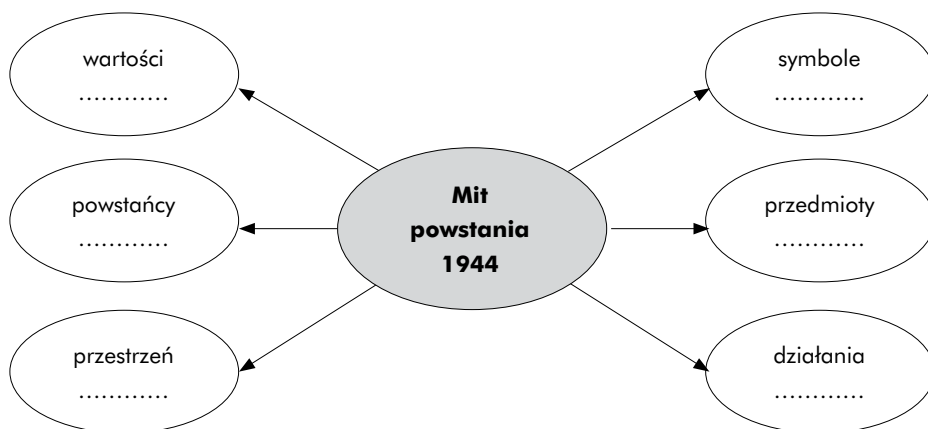
Wnioski:

- teledyski tworzą wyidealizowany obraz miasta, bohaterów, zdarzeń, przywołują czytelne symbole;
- historię traktują wybiórczo i selektywnie;
- pamięć utrwała lepiej to, co emocjonalne, estetyczne, piękne i waleczne;
- pamięć nie lubi codzienności, zwyczajności, przeciętności, a martyrologię zamienia w heroizm;
- teledyski utrwalają mit powstania warszawskiego jako heroicznego zrywu młodych ludzi w imię najwyższych wartości, okupionego wielkimi stratami. Wartości, którym poświęcili swoje życie, nie zginęły, ale stały się fundamentem budowy nowej, lepszej rzeczywistości;
- mity są bardzo ważne w dziejach zbiorowości: budują tożsamość narodową i społeczną, są ponadczasowe, stanowią źródło siły; sięgając do nich, można wytłumaczyć wiele wątpliwości współczesnych.

7. Nauczyciel odwołuje się do sformułowania zawartego w temacie lekcji — „pamiętać pamięć”. Pyta uczniów: Na czym polega jego paradoksalność? (Chodzi o pamiętanie mitów, legend, wyobrażeń, nie zaś surowych faktów historycznych pozbawionych naracyjnej otoczki). Dyskusja klasowa na temat: „Pamiętać pamięć” czy też pamiętać historię?

Argumenty	„Pamiętać pamięć” (mit, legendę)	Pamiętać historię (konkretne fakty)
Za	Jest atrakcyjna, łatwa do zapamiętania, dostarcza emocji, można się z tym utożsamić	Źródło rzetelnej wiedzy
Przeciw	Brak rzetelnej wiedzy niebezpieczeństwo manipulacji wydarzeniami	Wymaga czasu, wysiłku intelektualnego, ślęczenia nad książką, w bibliotekach

8. Prowadzący lekcję poleca wypełnienie poniższego schematu jako formy ewaluacji zajęć i utrwalenia treści.

Projektowane odpowiedzi uczniów:

Wartości: patriotyzm, wolność, godność, miłość do drugiego człowieka, przyjaźń, poświęcenie.

Przestrzeń: miasto nieujarzmione, doświadczające tragedii, odradzające się z popiołów.

Powstańcy: młodzi chłopcy i dziewczęta, piękni, nieskalani moralnie, idealisci, heroiczni, zakochani, optymiści, zdolni do poświęceń.

Działania: walka z okupantem, zrzeszanie się w nielegalnych organizacjach, pomoc potrzebującym, stawianie oporu wrogowi, doświadczanie miłości, szczęścia.

Symbole: kotwica zwieńczona literą „P”, cyfra 44 wypisana na murach, opaska biało-czerwona na przedramieniu.

Przedmioty: buty, pas wojskowy, pistolet, opaska noszona na przedramieniu.

9. Nauczyciel oceniania aktywność uczniów podczas zajęć, przyznając jeden, dwa lub trzy plusy.

PRACA DOMOWA:

1. Przeczytaj tekst Marcina Napiórkowskiego (ZAŁĄCZNIK NR 7) (Wskazane jest, aby nauczyciel omówił z uczniami ten tekst, sprawdził, czy rozumieją oni, czym są ramy narracyjne i jaką funkcję odgrywają w nich zdarzenia. Właściwe zrozumienie przesłania tekstu warunkuje poprawne wykonanie pracy domowej).

2. Wybierz 2–3 przedmioty znajdujące się w twoim domu, z którymi wiąże się określona historia. Spróbuj zbudować narrację na ich temat. Sformułuj pytania, na które będą

dziesz szukał odpowiedzi. Co o Tobie i twoich bliskich mówi powstała historia? Nagraj swoją opowieść w formie krótkiego filmiku, który zaprezentujesz na najbliższej lekcji.

ZAŁĄCZNIK NR 1

Kartki z kalendarza

Potnij kartkę na podłużne paski, a następnie umieść je na osi czasu.

1 sierpnia 1944, godzina 17:00	Wybuch powstania warszawskiego
1 sierpnia	Zdobycie Prudentiala — najwyższego wówczas budynku w Polsce i wywieszenie polskiej flagi
2 sierpnia	Opanowanie strategicznych punktów
5 sierpnia	„Czarna sobota” — masowe mordy ludności cywilnej na Woli
13 sierpnia	Wybuch czołgu-pułapki na Starym Mieście — zabitych 500 osób
20 sierpnia	Zdobycie PAST-y; w ręce powstańców trafia około 115 niemieckich jeńców
20/21 sierpnia; 21/22 sierpnia	Walki o Dworzec Gdański; najbardziej krwawy bój powstania; zginęło blisko 500 żołnierzy Armii Krajowej
1 września	Ewakuacja powstańców ze Starego Miasta na Śródmieście
10 września	Armia Czerwona rozpoczyna ofensywę na praskim brzegu Wisły
18 września	Największy zrzuć broni, amunicji, żywności oraz medykamentów przez Aliantów; powstańcom udaje się odebrać tylko 20 procent zrzuć
2 października	Upadek powstania warszawskiego — podpisanie aktu kapitulacji

ZAŁĄCZNIK NR 2

1. Obejrzyj teledyski *Miasto* i *Sekunda życia*, następnie odpowiedz na pytania:

a) Kim są bohaterowie teledysku? Opisz ich wygląd, określ wiek.

.....

.....

.....

b) Jaką zasadą kierował się twórca teledysku, portretując postacie?

.....
.....
.....

c) Jakie emocje wzbudzają w tobie ukazane postacie?

.....
.....
.....

2. Przeczytaj fragment tekstu Marcina Napiórkowskiego, a następnie odpowiedz na pytanie, który z toposów — pochodzenia czy konduktu — dominuje w kreacji bohaterów analizowanego przez Ciebie tekstu kultury? Uzasadnij odpowiedź.

.....
.....
.....

ZAŁĄCZNIK NR 3

1. Obejrzyj teledyski *Miasto* i *Sekunda życia*, następnie odpowiedz na pytania:

a) W jakich sytuacjach zostali ukazani bohaterowie teledysku?

.....
.....
.....

b) Jak to świadczy o ich charakterach i osobowości?

.....
.....
.....

c) Jakie emocje budzą w Tobie ukazane sceny?

.....
.....
.....

2. Przeczytaj fragment tekstu Marcina Napiórkowskiego, a następnie odpowiedz na pytanie, czy sytuacje, w których zostali ukazani bohaterowie teledysków, zbliżają ich bardziej do toposu pochodzenia czy konduktu? Uzasadnij odpowiedź.

.....
.....
.....

ZAŁĄCZNIK NR 4

1. Obejrzyj teledyski *Miasto* i *Sekunda życia*, następnie odpowiedz na pytania:

a) W jakiej przestrzeni zostali ukazani bohaterowie? Wskaż konkretne miejsca.

.....
.....
.....

a) Jaką zasadą kieruje się reżyser teledysków w ukazywaniu miejsc?

.....
.....
.....

b) Jakie emocje budzą w Tobie ukazane miejsca?

.....
.....
.....

2. Przeczytaj fragment tekstu Marcina Napiórkowskiego, a następnie odpowiedz na pytanie, czy sposób ukazania przestrzeni w teledyskach zbliża ją bardziej do toposu pochodzący z filmu *Miasto 44* w reż. Jana Komasy? Uzasadnij odpowiedź.

.....
.....
.....

ZAŁĄCZNIK NR 5

1. Obejrzyj teledyski *Miasto* i *Sekunda życia*, następnie odpowiedz na pytania:

a) Jakie znaki przeszłości przechowuje pamięć?

.....
.....
.....

b) Jaką funkcję może pełnić zastosowanie materiałów archiwalnych obok współczesnych ujęć z filmu *Miasto 44* w reż. Jana Komasy?

.....
.....
.....

c) Jakie emocje budzi w Tobie taki sposób rekonstrukcji przeszłości?

.....
.....
.....

2. Przeczytaj fragment tekstu Marcina Napiórkowskiego, a następnie odpowiedz na pytanie, czy znaki przeszłości ukazane w teledyskach przywołują raczej topos pochodzenia czy konduktu? Uzasadnij odpowiedź.

.....
.....
.....

ZAŁĄCZNIK NR 6

1. Obejrzyj teledyski *Miasto* i *Sekunda życia*, a następnie odpowiedz na pytania:

a) Jakich elementów wiedzy historycznej o powstaniu warszawskim zabrakło w tych teledyskach?

.....
.....
.....

b) Oktawia w *Sekundzie życia* śpiewa: „Nic nie powiem więcej/ Zapamiętam tylko to/ Co pozwoli dalej iść przed siebie/ Chwytaj swoje szczęście/ Nic nie powiem więcej/ Tak odkrywamy stary film/ Czarno-biały”. Do jakiej życiowej filozofii odwołuje się ta piosenka?

.....
.....
.....

c) Dlaczego wizerunek piosenkarki jest jednocześnie współczesny oraz stylizowany na lata 40.?

.....
.....
.....

2. Przeczytaj fragment tekstu Marcina Napiórkowskiego, a następnie odpowiedz na pytanie, czy teksty piosenek wykorzystane w teledyskach, przywołują raczej topos pochodzenia czy konduktu? Uzasadnij odpowiedź.

.....
.....
.....

ZAŁĄCZNIK NR 7

„(...) Historia, by trafić do odbiorców, musi stać się opowieścią. Potrzebuje »ram narracyjnych«, dzięki którym poszczególne oderwane zdarzenia z przeszłości nabiorą

sensu. Informacja, że zdarzyło się to lub owo, nic nam jeszcze nie mówi. Pragniemy wiedzieć: DLACZEGO, Z CZYJEJ WINY lub W CZYIM INTERESIE sprawy potoczyły się tak właśnie, a nie inaczej. Możliwych wyjaśnień jest zawsze wiele. Tam, gdzie zwolennik historii narodowej dostrzeże odwieczne starcie Polaków i Niemców, marksista będzie raczej »podążał za pieniędzmi«, by pokazać, jakie ekonomiczne i społeczne interesy leżały u źródeł konkretnych zdarzeń; wyjaśniając to samo zjawisko, zwolennik psychologizmu wskaże z kolei na trudne dzieciństwo dyktatora... Z punktu widzenia badań nad pamięcią każda tego rodzaju opowieść jest równie dobra, o ile opowiadającym i słuchającym dostarcza poczucia sensu, pozwalając na oswojenie przeszłości (...). Każdą taką narrację można porównać do języka, wraz z jego słownictwem i gramatyką. Spójna opowieść o przeszłości odnosi się do określonego repertuaru wydarzeń historycznych, ma także reguły wiążące je w całość i nadające im sensowną strukturę⁴.

⁴ Napiórkowski M., *Powstanie umarłych...* dz. cyt., s. 36.